

ІННОВАЦІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Необхідність посилення інноваційної діяльності у функціонуванні підприємств продовольчого ринку обумовлюється проблемою підвищення їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Активізація інноваційної діяльності, задіяння важелів, які сприяють підвищенню ефективності виробництва пояснюється недостатнім рівнем розвитку технологічної бази, що притаманний багатьом структурним підрозділам підприємств галузі. Досягнення такого техніко-технологічного рівня підприємств харчової промисловості України, який би відповідав сучасним прогресивним світовим тенденціям і вимогам ринку, є вирішальним фактором ефективного розвитку виробництва продовольства на основі скорочення матеріало-, фондо-, трудо- та енергомісткості виробництва за умов відповідного технічного і технологічного контролю.

Слід зауважити, що за сучасних умов інноваційний шлях розвитку ринку харчових продуктів в Україні пов'язаний з істотними труднощами, серед яких головним є високий рівень ризику та викликані цим проблеми з пошуком джерел фінансування на фоні загального дефіциту фінансових ресурсів. На сучасному етапі фінансування інновацій в основному здійснюється за рахунок власних коштів підприємств, що зменшує навантаження на бюджет країни, проте зумовлює недостатність коштів для забезпечення вимог науково-технічного прогресу. Крім того, підприємства галузі різко диференційовані за техніко-технологічним рівнем виробництва. На багатьох з них нестабільна робота в умовах посилення конкуренції, нестача власних коштів, недостатня підтримка інноваційної діяльності

державою спричинили уповільнення темпів освоєння нової техніки, технологій, використання новітніх моделей устаткування, що, у свою чергу, зменшило частку виробленої продукції з сучасним науковим і техніко-технологічним забезпеченням.

Як свідчать дані Держкомстату України про наукову та інноваційну діяльність, незважаючи на певні періоди піднесення (1998, 2001, 2002 рр.), протягом останніх років спостерігається стала тенденція до скорочення кількості підприємств харчової промисловості, які взагалі проводять інноваційну діяльність. Зокрема, тільки за 2002-2006 рр. їх кількість і частка зменшилися більш як удвічі (відповідно, до 267 і 9,9 %), хоча витрати на неї зросли у 2,3 рази (до 1026,5 млн. грн), а в розрахунку на 1 підприємство – у 4 рази (до 3,84 млн. грн). Коли ж узяти до уваги, що основними джерелами інноваційної діяльності слугували власні доходи підприємств і банківські кредити, одержані ними під ці потреби (в сукупності 78-93 % загальної суми коштів у 2000-2006 рр.), то стає зрозумілим, що відбувається "природне" виключення з цього процесу дрібних інвесторів, не здатних впроваджувати сучасні інноваційні проекти. Зокрема, за 2000-2006 рр. по статті "придбання нових технологій" кількість підприємств зменшилася в 1,7 раза (до 27), загальні витрати збільшились у 3 (до 115 млн. грн), а в розрахунку на 1 господарюючого суб'єкта – у 5 (до 4,26 млн. грн); по статті "придбання машин, обладнання, установок, інших основних фондів і капітальні вкладення, пов'язані з впровадженням інновацій" відповідні показники становили 1,5 раза (до 109), 1,9 (до 590 млн. грн) і 2,7 (до 5,4 млн. грн); по статті "маркетинг і реклама" – 1,4 (до 64), 6,7 раза (до 290 млн. грн) і практично порядок (до майже 3,3 млн. грн); по статті "інші витрати" – 1,6 раза (до 37), 4,3 (до 86 млн. грн) і 7 разів (до 2,3 млн. грн). До статті "інші витрати" включають витрати, пов'язані з впровадженням технологічних інновацій: оплату послуг типу "інжиніринг", консультацій запрошених кваліфікованих спеціалістів, робіт і послуг технологічного характеру, відповідних навчання, підготовки та перекваліфікації персоналу. В сукупності зазначені чотири статті витрат "поглинають" понад 97 % загального обсягу витрат на технологічні інновації. І

лише дуже незначна частина витрат спрямовується на проведення підприємствами власних досліджень і розробок, а також на технологічну підтримку їх впровадження у виробництво. Коли ж врахувати, що більшість галузевих науково-дослідних інститутів істотною мірою згорнули або взагалі припинили свою діяльність, то необхідно визнати, що в харчовій промисловості утворився значний розрив між потребою в оновленні асортименту вироблюваної підприємствами харчової продукції та реальною пропозицією її нових інноваційних видів.

Аналіз напрямів інноваційної діяльності свідчать про згортання у 2006 р. порівняно з попередніми роками інноваційної діяльності за основними напрямками. Таким чином, спостерігається тенденція до зближення загальної кількості підприємств, які займаються інноваційною діяльністю з кількістю тих підприємств, які реалізують інноваційну продукцію, що свідчить про її концентрацію в обмеженій групі суб'єктів господарювання.

Крім того, заслуговують на увагу процеси звуження чисельності учасників інноваційної діяльності навіть за умови збільшення обсягів витрат на неї. Привертає увагу та обставина, що навіть істотне збільшення капітальних витрат поєднується із зменшенням кількості суб'єктів господарювання, що займаються цією діяльністю.

Багато в чому інноваційна активність підприємств харчової промисловості залежить від розвитку вітчизняного машинобудування, науково-технічного прогресу в цій базовій галузі економіки, яка за ланцюговою реакцією забезпечує прогрес в інших видах економічної діяльності. Доводиться констатувати, що процеси у вітчизняному машинобудуванні не створюють належних умов для впровадження інновацій у харчовій промисловості України і відзначаються нестабільністю: із 3200 найменувань машин і обладнання, необхідних для забезпечення належного рівня виробництва і конкурентоспроможності підприємств харчової і переробної промисловості, в Україні вироблюється лише третина, при цьому лише 20-35 % з них відповідають кращим зарубіжним аналогам. Таким чином, вітчизняні машинобудівельники в змозі забезпечити сучасним обладнанням лише

незначну частину нагальних потреб переробних підприємств у новій техніці. В результаті вітчизняна харчова промисловість знаходиться поки що у повній залежності від закордонних поставок.

Слід зазначити, що згідно Закону України “Про інноваційну діяльність”, під інновацією розуміють новостворені (засновані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукти чи послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного та іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Під технологічними інноваціями розуміють діяльність підприємства, що пов'язана з розробкою та впровадженням як технологічно нових, так і значно технологічно вдосконалених продуктів (продуктові інновації) та процесів (процесові інновації).

Необхідно підкреслити, що до технологічних інновацій не належать продукти, модифіковані незначною мірою (наприклад, з використанням нових смакових добавок до продукції старого асортименту), освоєння підприємством продукції, нової для нього, але вже давно відомої на ринку збуту, а до процесових інновацій – придбання машин і устаткування традиційних моделей і типів або навіть заміна застарілих машин на новіші модифікації, але тієї ж самої моделі. Інноваційною вважається тільки та продукція, що була заново впроваджена, зазнала істотних технологічних змін або вдосконалювалася протягом останніх трьох років.

Проте внаслідок досить широкого трактування ознак інноваційних продуктів склалася практика, згідно з якою підставою для віднесення до них стали нова назва виробу з новою етикеткою, більш досконалі методи недопущення підробки продукції (оригінальні форми упаковки, способи маркування виробів тощо), які не впливають на якість, а лише посилюють гарантії щодо унеможливлення її погіршення. За таких умов асортимент окремих видів продукції обчислюється сотнями найменувань і значно перевищує розумні межі, а його оновлення зводиться, головним чином, до вишукування оригінальних назв, випуску привабливих тари та етикеток, а

також поєднується з прагненнями виробників до об'єктивного визначення цінової ніші споживача, на якого орієнтовано нові вироби.

Ці тенденції цілком впливають на результати проведеного в галузі моніторингу, результати якого підтверджують той факт, що R&D-активність вітчизняних підприємств зводиться в основному до оновлення асортименту: введення в рецептуру нетрадиційного компонента – отримання інноваційного продукту. Переваги продуктових інновацій над процесними (в Україні їх частка складає відповідно 80 % і 20 %) означає, що компанії в своїй діяльності керуються переважно короткостроковими цілями, не вкладаючи кошти в проекти стратегічного характеру, результатом яких могли б стати дійсно проривні наукові розробки. На теперішній час спостерігається дефіцит нововведень, які б докорінно змінювали структуру промисловості. Більшість технологічних інновацій в основному спрямовані на модернізацію виробництва.

У цілому інноваційна діяльність у харчовій промисловості України відзначається нестабільністю, недостатньою збалансованістю фінансових джерел, відсутністю чітко визначених пріоритетів, що вимагає прийняття заходів на державному рівні, які б сприяли її активізації та оптимізації напрямів.

З позиції розвитку ринку харчових продуктів, орієнтація на інноваційний шлях діяльності потребує формування галузевої інноваційної політики, яка здійснюється на рівні держави або конкретної галузі та на рівні підприємств. За своєю суттю і економічним змістом інноваційна політика знаходить своє відображення в розробці стратегії інноваційної моделі розвитку – досягнення якісно нового типу розвитку господарської системи, яка має спиратись на формування науково-технічної політики, її економічної обґрунтованості та на інституційну сферу системи заходів.

В сучасних умовах розвитку ринкових відносин забезпечити стабільне зростання виробництва можливо лише шляхом оновлення продукції, створення товарів з якісно новими споживчими властивостями, з високою конкурентоспроможністю. Для комплексного вирішення питань, пов'язаних з

розвитком виробництва споживчих товарів і підвищенням конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, необхідно розробити цільову програму підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Серед заходів державного регулювання інноваційної активності переробних підприємств слід зазначити такі: формування сучасної інноваційної інфраструктури, яка відповідає найновішим тенденціям і ринковим відносинам; організація державного страхування можливих ризиків у процесі інноваційної діяльності; створення спеціальних інвестиційно-інноваційних банків для концентрації фінансових ресурсів на цілі інновації; сприяння зовнішньоекономічній співпраці у технологічній сфері з метою реалізації своїх технологічних можливостей і одержання необхідних інвестицій.

Зазначимо, що в Україні створена відносно сприятлива законодавча база щодо покращення інноваційний клімату. Податкові пільги, що надаються технопаркам дозволяють частково вирішувати проблему інноваційного розвитку підприємств. Проте дії органів влади, і суб'єктів господарювання з виконання законів і нормативних актів не завжди сприяють ефективному розвитку. Крім того, для розвитку ринку продовольства досить важливими є роль і оперативність дій законодавчих органів влади щодо внесення відповідних поправок, змін і доповнень у діючі закони і прийняття низки нових законодавчих актів.

Важливим стратегічним напрямком інвестування інноваційної діяльності є створення спільних підприємств з іноземним капіталом, коли іноземні інвестори зацікавлені в отриманні прибутку саме від виробничої діяльності. Однак нестабільність останнім часом загально-політичної ситуації в країні та окремі недоліки вітчизняного законодавства стримують зарубіжних інвесторів щодо подальшої активізації їх діяльності.

Зазначимо, що у зв'язку з різким відходом держави від регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності, невідповідністю науково-технічної сфери до повноцінної комерціалізації результатів науково-дослідної праці науково-технічні розробки не завжди своєчасно перетворюються в інновації, готові для виробництва та ефективного реалізації.

У цьому напрямку щодо поживлення інноваційної діяльності слід враховувати життєвий цикл нововведень, який структурно відображає процеси втілення знань та перетворення ідей на новий продукт. Життєвий цикл нововведень відтворює інноваційний цикл: наука – технології – виробництво – сфера споживання.

Ефективність інноваційної діяльності досягається за наявності таких умов:

- тісний взаємозв'язок з усіма складовими інноваційного циклу;
- реалізується система економічних та організаційних заходів, що сприяють впровадженню найбільш обґрунтованих економічно та ефективних нововведень з перспективою на майбутнє;
- ефективно і в короткий термін здійснюється трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт із залученням відповідних інвестицій;
- отримано фінансовий результат (прибуток, винагорода) за результатами комерціалізації інноваційного продукту або інноваційної продукції як на самому підприємстві, галузі чи за результатами продажу, передачі прав (ліцензії), з метою поширення нововведень.

Протягом останніх років галузева наука практично втратила джерело фінансування. Щорічна потреба для виконання необхідних для її розвитку наукових досліджень та розробок становить 15-20 млн. гривень, а виділяється щорічно не більше 1 млн. грн. (у 1996 році обсяги фінансування становили 6, 62 млн. гривень).

Тому нагальною потребою сьогодення є відновлення практики створення цільових фондів фінансування наукових розробок, інноваційної діяльності за рахунок собівартості продукції або частини неоподаткованого прибутку підприємств. Така практика існує в більшості країн світу (США, Канада, Японія, Росія та інші).

Створення інноваційних фондів на підприємствах харчової промисловості стане джерелом фінансування науково-технічних розробок на замовлення із залученням відповідних науково-дослідних галузових та проектно-конструкторських інститутів або дослідних лабораторій, центрів, сприятиме

впровадженню в господарський обіг інноваційної продукції на основі її комерціалізації, а також дасть можливість підприємствам брати участь на ринку інтелектуальної власності.

Отже, подальший розвиток ринку харчових продуктів слід розглядати з позиції інноваційної діяльності, а оскільки він належить до національних інтересів держави, то потребує відповідного наукового супроводу й галузевих наукових досліджень. Для цього необхідно відродити галузевий науковий потенціал – реалізатор фундаментальних наукових досліджень з прикладною орієнтацією на розв'язання конкретних проблем галузі.

Розробка та впровадження стратегічно важливих біо- та ресурсозберігаючих технологій, нового обладнання, приладів, засобів механізації та автоматизації, нових видів таропакувальних матеріалів і тари дадуть змогу харчовій промисловості держави підвищити конкурентоспроможність продукції, стати гідним партнером Євросоюзу та СОТ.